

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО МАЙСТОРСТВО: ОПЕРАЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА ДЕФИНИЦИЯ

Предмет на анализ е механизмът за разработване на дефиниция, изразяваща същността на дадено понятие, и възможността за неговото прилагане (на механизма) в икономическите изследвания. Подходено е чрез концептуален анализ на релацията “понятие (необходимост и достатъчност) – дефиницията като познавателна експликация – съдържание на дефиницията (преди всичко на икономически обект) – особености и разновидности (фундаментална и контекстуална, стипулативна и др.) на икономическата дефиниция”. Доказана е приложимостта на фундаменталната теория за дефиниране на понятие за даден обект и са идентифицирани някои най-обща дефицити на този процес в икономическите изследвания. Обобщени са и изходни правила за разработване на икономическа дефиниция.

JEL: A20; U40

Изучаването на дадена дума (термин за наименование на определен предмет, явление, свойство, отношение или процес) като синтаксис - строеж на нейните форми, и като морфология – лексикално значение, е с важен познавателен и приложен смисъл (най-вече като съставни елементи на суждението). В научната лексика думата приема формата на понятие, респ. категория. Изходен момент за това изследване е *понятието*.

Целта на статията е, като се използва изключително богатото теоретично морфологично и синтаксисно езиково наследство, да се направи опит за разработване на механизъм за дефиниране на феномена “понятие” и в частност такова с икономическа генетика.

Стремежът е да се генерират идеи за очертаване на механизма на разработване на дефиниция на икономически феномен, поради което някои от постановките не са приложими за общия случай на формулиране на същността на произволен обект (например природен).

Изказаните съображения са с *позитивен характер*, като съзнателно “не откриваме фронт” за дискусия (макар такъв имплицитно да съществува даже в класическата граматика при изясняването на строежа и лексикалното значение на думата, във философията – при анализите на взаимовръзката между понятие, категория, термин и дума, в икономиката – при изследване на аспекти на икономическото движение като същност, съдържание, форма, механизъм и др.), тъй като задачата ни тук е да представим идея за операционализиране на дефиниция с илюстрации и изводи от икономическата област.

Замисълът за подобно решение е израз на дългогодишните ни наблюдения върху съществен дефект в някои икономически изследвания –

недостатъчно познаване, а впоследствие и осмисляне на използвания понятиен апарат. От това произтичат редица неуспехи в цялостния изследователски процес и непрецизираните понятия се превръщат от средство (език) за комуникация в съществен извор на недоразумения. Същевременно често анализите в отделни изследвания (в т.ч. и дисертации) се базират на недостатъчно осмислени дефиниции (а понякога даже липсват такива!), които изменят изначалната идея на творческия замисъл. В същото време в научните статии, където естеството на жанра и ограниченият обхват не позволяват да се разгърне многостранно изследване, авторите са принудени да представят аспектно дефиниране на същността на изследваните феномени. Някои специалисти посочват това за грешка, което е недостатъчно обосновано, тъй като всеки *обект (предмет, явление, свойство, отношение или процес)* има многостранни проявления и дефинирането му от една гледна точка (контекстуалност) не бива да се противопоставя с това от останалите аспекти позиции.

Трудно е да се конституира еднозначна дефиниция, която да обхване цялото богатство от свойства на обекта. Тъкмо чрез разработването на отделните аспекти дефиниции се навлиза в ширина и дълбочина на обекта и в замисъла на осъществяваната творческа идея. Това понякога се забравя и на тази основа рецензенти и читатели правят необосновани изводи.

Няма съмнение, че в тази разработка не се опираме само на натрупания опит и интуиция. Постановките, които се интерпретират, са предмет на анализ от редица автори, чиито решения в различна форма и степен са използвани пряко в изследването.¹

Логиката на изложение е свързана с: *първо*, доказателства за необходимостта и достатъчността от познаване на понятието, като израз на същността на даден обект; *второ*, дефиницията като познавателна експликация и съдържателни елементи (с акцент върху дефинициите на икономически обекти); *трето*, разнородните икономически дефиниции, в т.ч. неизбежността на симбиозата "фундаментална и контекстуална икономическа дефиниция"

Понятие: необходимост

Понятието е израз и символна форма на съвкупността от обобщени съществени (преди всичко качествени) признаци, които консти-

¹ Известно е, че въпросите за дефинициите и тяхната познавателна роля са предмет на изследване още от древността - Платон и Аристотел, а в по-ново време от Дж. Ст. Мил, Дж. Лок, К. Попър, С. Крипке, Х. Пътнам, Х. Ленард, Ъ. Копи, К. Коен, Д. Балцел, А. Зиновиев и много други. Така се формира есенциалният и номиналистическият (инструментално и аналитично схващане) подход (съществуващи в крайни или умерени форми) към изясняване на същността и ролята на дефиницията. При написване на тази статия са използвани изходни моменти от Кулов, В. Лекции по логика. С.: Инвестпрес-АД, 2008, с. 175-202, както и решения в <http://bg.wikipedia.org> (wiki).

туират конкретен обект като относително еднородна даденост и абсолютна (поне към момента и при приложените ограничения) определена. Чрез него се разпознава обкръжаващият човек свят. Така то е инструмент за ориентиране на човека и обществото в сложния лабиринт на неговите жизнени дейности. Няма да е пресилено, ако се твърди, че понятието е словесен компас на всяка дейност, основна тухла на всеки език, инструмент на мисленето и действието, азбука на познанието. Към него могат да се имплантират и редица други определители: полезен инструмент на вербалната комуникация; субезик на нещото; специфичен термин в предметното поле на изследването; съвкупност от същностни признаци в единство (словесно нормирана действителност); социален органон (оръдие, инструмент, средство) за комуникация, ъгъл на виждането на света, израз на обяснителния и идентифициращ признак на даден феномен и др.

Всяко понятие притежава редица съществени (терминални) *признаци-реквизити*.

а) Те се отнасят, първо, до *есенциалността* (същината), конкретното всеобщо, което характеризира и идентифицира даден обект, като го прави разпознаваем в разнообразния свят. По този начин се осъществява неговото именуване на основата на приликата между изкуствения конструкт (понятието) и действителността (референта).

б) Понятието е *ядро* на определящото тематично богатство на обекта, главното в отношенията на неговата обусловеност, съвкупност от асоциирани определящи характера и съдържанието му свойства, процеси, предмети, явления и отношения.

в) То съдържа в компресиран вид *генетично предопределени и исторически потвърдени свойства* (онтогенеза) на съответния обект, които свойства се отнасят до анатомията (елементите) и физиологията (целите, функциите, резултатите и отношенията) на обекта.

г) Тези признаци идентифицират *самодостатъчността*, обективното "признание" за съществуването на обекта, идентификационното твърдение между подреждането на субстратните му свойства (напълно съотносителни с действителността), принципа на приликата между обекта и действителността.

Посочените моменти имат валидност и за икономическата действителност. С същото време те са обогатени от функциониращите там възпроизводствени отношения.

Понятие: достатъчност

Достатъчността на морфологията и синтаксиса на понятието се отнася до два момента: формообразуващите го страни на истинното (релевантното) му признание и неговата институционалност.

Формообразуващите страни на понятието са показани на табл. 1.

Таблица 1

Формообразуващи ingredienti на понятието

Признак	Съдържание на признака
Елементи	Съставни части на дефинирания обект
Свойства и отношения	Назначение на обекта (цели, роля, резултати, приложимост на продукта от дейността, значение на нейното функциониране и др.)
	Функции (рефлексии на приспособяване) - интернално въздействие, съпътстващи проявления, място в обкръжаващата среда - детерминираност на и детерминираност от.
	Функции (интегритет) - вътрешнопредметна функционалност: институционалност - връзки между кого и кого (род и вид) по повод на какво; генерирани отношения, операции, отговорности и др.
Явление	Форми на проявления
Процес	Механизъм на функциониране
Ретроспекция	Първоначална форма и първично значение на понятието (като символно отражение на обекта) и на неговите родствени връзки
	Историчност в развитието на понятието

За да се осмисли по-задълбочено въпросът за понятието, се налага дефинирането на думата “свойства”. Един опит на обобщаване на решения в специализираната литература показва, че дефиницията на това понятие е съчетание на редица взаимно допълващи се страни. *Свойството е (първо) морфологичната единица (второ) за изразяване на качествена определителност на обекта (т.е. на неговата същност), проявяваща се във функциониращите в него черти (трето), които обуславят връзките му с други обекти - интернални и екстернални (четвърто), с оглед осъществяване на функционалното му назначение.*

Понятиятната институционалност на всяко понятие (респ. отразяван обект) се характеризира с няколко момента.

а) Тя е субективна по абстрактност и генетична по източник. Неизбежно е прилагане на презумпцията за следване на действителността.

б) Израз е на познавателната дейност на обществото и оръдие на познанието, определена форма на мисленето.

в) Отразява в символна форма само взаимовръзки и взаимозависимости в действителността, чужда е на абстрактно съчинителство и излишна словоохотливост.

г) Съществува само в знакова форма, семантична единица “дума” или “термин”. Термините са масово (битово, ежедневно) употребявани или научни понятия (с точно определени граници – протопонятия, и с неточно определени граници – смътни понятия).

д) Понятието постоянно се обогатява и уточнява

е) Според обхвата всяко понятие идентифицира:

- всеобщо мнозинство (когнитивно – род и родови признаци), молекулярност, т.е. съвкупност от понятия, определяни като категории (най-общи понятия);

• ограничено множество (езотерично – вид и видови признаци), атомарно твърдение, т.е. съвкупност от термини (единично, едно значение – посока, дължина, височина и т.н.).

ж) Процесът на “раждането” на понятие (операционализиране на дефиниция) се определя като дефиниране, а неговият резултат - като дефиниция.

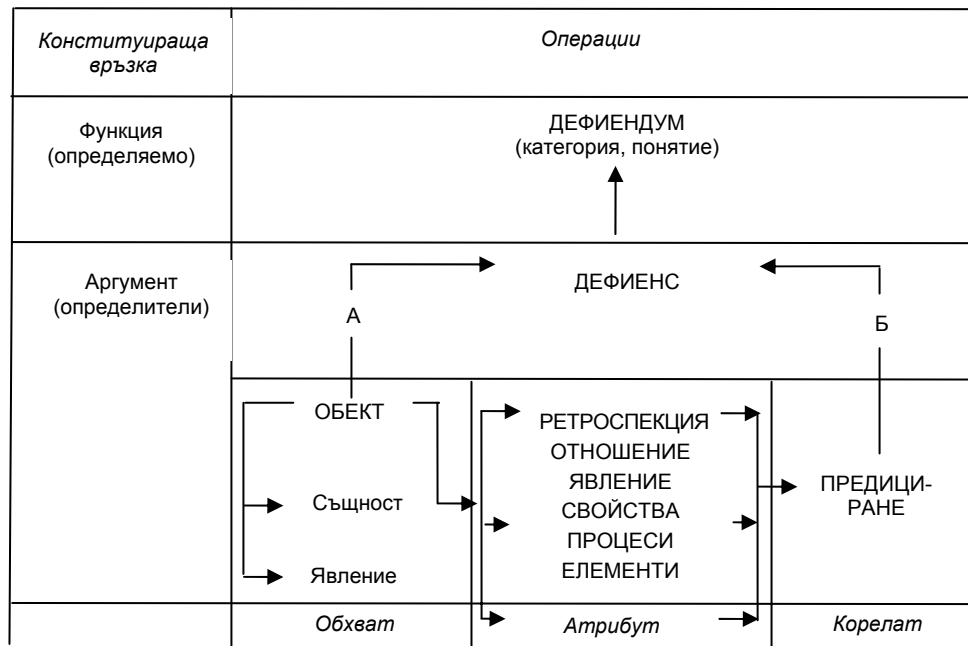
Очевидно е, че всяко понятие е своеобразно индуктивно обобщение на главното в определящите идентифициращи обекта страни.

Дефиницията като познавателна експликация

Дефиницията е постулат на всяка наука и словесен израз, разясняващ жизнения смисъл на даден обект. В друг аспект тя е познавателна експликация (вж. табл. 2) на атрибути на дадености (обекти), формиращи относителна еднородна общност и намираща символна реализация в дефиендум (категория или понятие) като семантични единици. Дефиницията е своеобразна мрежа за “улавяне” на същностното в действителността като абсолют в нейното съществуване.

Таблица 2

Познавателна експликация на дефиницията

Към приведената схема като елемент на табл. 2 са необходими редица обяснения.

Първо, връзката “А” характеризира *конституиращата есенциалност* (определяне, категоризиране) на обекта в двете му страни (същност и явление) като *родова (родът е същност на вид) и видова (видът е същност на под-видова разновидност) принадлежност, закони и тенденции на функциониране и пораждащи се на тази база отношения между субекти*. На този етап на дефинирането се определя първата му страна: *родова и видова принадлежност, субекти и възникващите между тях конституиращи отношения*. Това е *същинско определение на обекта*. В този смисъл словосъчетанието “определение на понятие” е недостатъчно осмислено. Всяко понятие само по себе си неизбежно съдържа определение (категоризиране) на обекта. Но не само това.

Второ, *атрибут* на всеки *дефиенс (съвкупност от аргументи на дефиницията)* са *определящите елементи, свойства, аспекти явления, отношения, процеси и ретроспекция (исторически характер)* на дадения обект. Те характеризират неговата “жизнена” биография: цели, назначения, трансформации, исторически функции и др.

Трето, *предицирането* е обобщение на главното в обекта и неговите дефинитивно-разпознаващи го атрибути. Формира се втората страна на дефиницията на обекта като *атрибутивна есенциалност (“Б”)*.

Четвърто, чрез дефиендума познавателната експликация съчетава “А” и “Б” елементи и се формира вече *дефиницията на обекта* – категориална или понятийна. Категориална е, когато чрез нея се изразява същността на родово понятие (за по-широк клас от елементи, свойства и др.), а понятийна – за видово понятие.

Пето, в зависимост от аспекта (субстрата), от който се формулира дефиницията, тя може да бъде определящо релативна (за отношение), елементна (за съдържание), атрибутивна (за свойство), процесуална (за процес като съвкупност от операции), ретроспективна (за историческа принадлежност), феноменална (отразяваща формите на проявление на дефиенса) и др.

Шесто, в степента на най-пълно отразяване в дефиницията на атрибутите на даден феномен се имплицира релативността на символната лексика. Колкото по ясно, недвусмислено, обхватно и дълбочинно е обхванат жизненият смисъл на изследвания обект в дадена дефиниция, толкова тя е по-адекватна на действителността и служи като надежден инструмент за идентифицирането на съответния феномен, за презентация на неговото истинско значение в жизнените дейности на човека и обществото.

Елементи на дефиницията

Всяка дефиниция съдържа а) задължителна част (конституираща есенциалност, концептуална дефиниция) – *категоризиране на обекта* (род, вид, закон и субект на отношение); б) избираема съгласно аспекта на анализа част – *аспектно атрибутивна есенциалност* (елементи, свойства, форми, ретроспекции, процеси и др.), т.е. контекстуална дефиниция. В по разгърнат вид става въпрос за:

I. По направление "А"

1. Род и вид (възлова категоризация).
2. Закони на развитие и субекти на изграждащите ги отношения.

II. По направление "Б"

1. Елементи и операции.
2. Цели и роля на функциониране на дефинирания обект.
3. Резултати и приложна значимост на дейността.
4. Входящи въздействия (функции на други системи: връзка "обкръжение - обект").
5. Изходящи функции (въздействие на обекта върху други системи: връзката "обект - обкръжаваща среда", т.е. роля на обекта).
6. Механизъм на функциониране и форми на неговото проявление.
7. Етимология - корен на думата, с която се означава обектът.
8. Историчност и генетичност на обекта.

На тази основа могат да се разработят различни конструкции на дефиниции на категория или понятие (табл. 3). Приведените примерни дефиниции са *фокусирани към икономиката*, където дефиницията е доминирана не от природния, а от социалния субстрат, и то преди всичко на основата на функционирането на икономическите отношения.

Таблица 3

Примерни съдържателни модели на дефиниция

<i>Елементи</i>	<i>Дефинитивно съдържание</i>
<i>Първи вариант</i>	
1. Род и вид	...е (род) (вид)
2. Субекти и отношения	...и изразява отношения между..... и по повод и във връзка с.....
3. Цели и роля	...осъществяване на..... (цел)
4. Входящи въздействия	...основани на детерминирането от.....
5. Изходящи въздействия	...и реализиращи следните функции:.....
<i>Втори вариант</i>	
1. Род и вид	(както в първи вариант)
2. Субект и отношения	(както в първи вариант)
3. Елементи и изходящи функции	...изграден от (елементи) като в същото време е инструмент за..... (функции)
<i>Трети вариант</i>	
1. Род и вид	(както в първи вариант)
2. Субект и отношения	(както в първи вариант)
3. Функции	...изпълняващ функциите по.....
4. Цел	...с цел.....

На какво трябва да се обърне внимание? *Първо*, род, вид, закон и субекти на отношенията са безспорни атрибути на всяка икономическа дефиниция. Това е *фактическото определяне* на класа, вида на обекта, носителите на икономически отношения, без което е невъзможна каквато и да е дефиниция на стопански феномен. В практиката този момент отговаря на съдържанието на *определянето (категоризирането) на обекта. Това е основната дефинитивна форма: лема на всяка дефиниция. Второ*, в първия модел като *аспектно атрибутивна есенциалност* се възприемат последователно целите, детерминирани от средата (външните въздействия върху обекта), и детерминиращите от дейността си функции (рефлексии) към тази среда (въздействие на феномена към външната среда), във втория - изграждащите обекта елементи и неговите външни въздействия, а в третия - последователно изпълняващите функции и свързаните с тях цели.

Очевидно са възможни много комбинации на изграждащите елементи на икономическата дефиниция. Едно трябва добре да се помни: сектор "А" е неизбежна част, а елементите на сектор "Б" се избират в зависимост от гледната точка (контекстуалността, аспектиността) на изграждането на дефинитивното съдържание. Във всяка такава точка има страни, които са доминиращи и следователно - необходими за процеса на предициране.

Тъй като посочените моменти са унифицирани с решения по анализираните въпрос за дефинициите във философията и логиката, е препоръчително при дефинирането на *икономически обекти* да се обърне внимание на: *първо*, характера на този обект, *второ*, отношенията, които са свързани с неговото функциониране (зараждане, развитие, разцвет, трансформации, отмиране и др.), *трето*, социативността на обекта, неговата обогрениост от социални отношения (основни, подкрепящи, съпътстващи и др.), *четвърто*, ценностното поле на обекта, в т.ч. неговото място в устойчивостта на жизнените дейности, *пето*, контюинитет и интегритет на обекта и др.

Неизбежната симбиоза: фундаментална и контекстуална икономическа дефиниция

Необходимо е да се отбележи, че икономическата дефиниция може да бъде фундаментална (по принцип, теоретична) или контекстуална (в зависимост от насочеността на изследователския сценарий). За тези две разновидности дефиниции са налице и съответни решения.

За илюстрация на посоченото привеждаме следните три икономически дефиниции с фундаментална основа и адекватните им контекстуални (специализирани) проекции (табл. 4).

Таблица 4

Примерни дефиниции на икономически обекти

№	Обща дефиниция	Контекстуална дефиниция
1.	<i>Собствеността</i> е социално-икономически феномен, който конституира структурата на обществото и възпроизвежда отношения между индивид, колектив и общество по повод и във връзка с присвояването /отчуждаването на факторите на производството, респ. и на неговите резултати.	"... <i>Собствеността</i> първоначално не означава нищо друго освен отношение на човека към неговите естествени условия на производството като към принадлежащи му, като към свои, като предпоставки, дадени заедно с неговото собствено битие" (<i>Маркс, К.</i> <i>Форми, предшестващи капиталистическото производство.</i> С., 1953, с. 24).
2.	<i>Работната заплата</i> е икономическа категория на разпределението на доходите, която изразява връзката между работника и неговия работодател по повод на определянето и получаването на полагащото му се възнаграждение чрез измерване и оценяване на трудовия принос на работещия.	<i>Работната заплата</i> е възнаграждение или издръжка, установена в съответствие със споразумения или националното законодателство, което по силата на писмен или устен договор за наемане работодателят изплаща на работниците и служителите за труда, който е положен или трябва да бъде положен, или за услугите, които са оказани или трябва да бъдат оказани. (<i>Шолов, Д.</i> и др. <i>Терминологичен речник по управление на човешките ресурси.</i> С.: УИ "Стопанство", 2004, с. 447-448). <i>Работната заплата</i> е възнаграждението (в пари), определено по силата на трудов договор, което работодателите плащат на работниците и служителите за участието им в трудови процеси, организирани и управлявани от работодателите, респективно от упълномощени от тях длъжностни лица (<i>Стефанов, Л.</i> <i>Основи на управлението на заплащането.</i> С.: Тракия-М, 1998, с. 26).
3.	<i>Цената</i> е икономическа категория на възпроизводството (производство и размяна), която е инструмент за еквивалентен обмен чрез механизма на покупката на продукта и изразява отношения между купувач и продавач.	<i>Цената</i> на стоката е паричен израз на нейната ценност, предоставена от производителя (или този, който я разменя) и оценена от потребителя при сравняване на различни алтернативи на избора (<i>Класова, Св.</i> <i>Цената в системата на маркетинга.</i> С.: УИ "Стопанство", 2006, с. 18). <i>Цената</i> е паричен израз на стойността и на условията на нейната реализация (<i>Стоянов, В. и др.</i> <i>Цени и ценообразуване.</i> Варна: "Г. Бакалов", 1987, с. 8).

Общата дефиницията показва конституиращата есенциалност на икономическия обект, а контекстуалната - проекциите на тази есенциалност от гледна точка на аспекта, в който се осъществява изследването. Това се доказва от приведените примерни дефиниции. В същото време не бива да се забравя, че фундаменталната дефиниция е базата, върху която се изграждат нейните аспекти страни. Ето защо в научен анализ с претенции за достатъчна прецизност се налага да се интерпретират и двете разновидности дефиниции: *концептуалната* и *специализиращата*. Те не си противоречат, а

взаимно се допълват, показват богатството на идентифициращите обекта свойства, неговите допирни точки при евентуалното му развитие и трансформация в многобройните му отношения в обкръжаващия свят.

Други разновидности икономически дефиниции

Практиката показва възможност за обобщаване и на различни други разновидности на дефиниции.

Първата разновидност е *стипулативна дефиниция*. Тя е дефиниция или на *ново понятие* (авангардна идея), или на старо понятие, но с *нови признаци*, прецизираща позната вече дефиниция. Типичен пример за това е комплексът от дефиниция на категорията “нова икономика”. Тя се конституира на основата на новите моменти в икономическото и социалното развитие от края на миналия и началото на този век и е израз на новото познание за икономическия растеж и неговите фактори. Друг е въпросът дали има такава икономика, момент, по който се води дискусия в икономическата литература.

Стипулативната дефиниция трябва да заеме подобаващото си място в дисертационните търсения, особено ако авторът чрез анализа идентифицира нови свойства на изследвания икономически обект. Логично е на тази основа да се направи опит за формулирането на същността (дефиниране) на обекта чрез генерираните нови признаци, което ще бъде безспорен принос на автора при изясняване на абсолюта. За съжаление подобни решения са рядкост в практиката. Независимо от осмислянето на нови черти на изследвания обект (това е записано в определящото мнозинство от приносите на всяка дисертация) докторантът така или иначе не стига до продуктивния финал на своето творчество – да разработи нова дефиниция на изследвания обект.

Втората група дефиниции са *лексикалните*. Чрез тях се съобщава *значението на понятието*, ако е омоним.

Третата група е свързана с *убеждаваща дефиниция*. Става въпрос за дефиниция, която е емоционално обогатена и ценностно натоварена. Обикновено тези дефиниции са с пропаганден характер и не са препоръчителни за строго научни изследвания. Понякога те присъстват при дефинирането на политологически феномени върху икономическа основа.

Четвъртата група са *етимологичните дефиниции*, чрез които се разкрива *произходът на използвания термин, неговият корен*. Подобен подход е твърде разпространен в икономическата практика. Той е полезен, има енциклопедична стойност, но не показва еднозначно идентификацията на обекта, тъй като е с висока степен на обобщеност. Неговото значение може да бъде подкрепящо или съпътстващо.

Петата група са *операционните дефиниции*, т.е. описание на обекта чрез *изграждащите го процеси и операции*.

Възможни са и други дефиниции.

Посочените разновидности потвърждават сложността на анализирания въпрос и доказват необходимостта от комбиниране на усилията на филосо-

фи, езиковеди, икономисти и други специалисти за прецизиране на икономическата лексика.

*

Добрата дефиниция е от огромно познавателно и приложно значение. Всичко зависи *първо*, от авторовото богатство на знания за изследвания обект, *второ*, от неговата култура на мислене и творчество, *трето*, от възприетия ракурс на анализ, *четвърто*, от познаването на аналогични дефиниции и др.

При всички случаи практиката на дефинирането генерира необходимостта от спазването на няколко *по-съществени правила*.

1. *Да се прецизира мащабът* на анализирания обект и да се *разпознае характерът на търсената дефиниция*, т.е. дефинирането на категория (отнасяща се до родовата част на обекта, до клас от предмети), понятие (имащо отношение до видовото разнообразие, конкретния предмет) или термин (използваната широко в гражданската употреба обозначителна дума без оглед на нейната достатъчна прецизност).

2. *Дефиендумът да е съотносителен към изградения мащаб, аспект и наложени ограничения*.

3. *Да се изберат изходните системопромиращи признаци*, изчерпващи идеята (аспекта) на търсеното дефиниране, като генерираните индикатори са функция на определяемия феномен. Това показва голямото значение на методологията на изследователския процес при изследване и излагане на авторските решения.

4. *Дефиницията да не е кръгова*: да се определя дефиендумът със самия себе си (например "икономиката означава поставяне и решаване на икономически проблеми").

5. Желателно е *изграждане на дефиниция само в позитивна форма*.

6. Дефиницията не бива да се изгражда върху *метафоричен или фигуративен език, да доминират в нея образност и художествени изразни средства*.

7. Дефинираното понятие да е семантична единица на определящите го идентификаторни признаци - по възможност като смислово значение и при всички случаи като *същност, обозначена с единни за множеството признаци*.

Дефиницията е същностен атрибут на всяко изследователско творчество и авторът трябва да владее майсторството за формообразуване на понятието, респ. на категорията. В обратния случай всяко изследване ще страда от честото интелектуално заболяване, наричано прозаично "*дефицит на абсолюта*".

4.II.2010 г.